

CEZAR BOLLIAC, *Excursiuni arheologice*, antologie, prefață și realii de N. Georgescu, studiu introductiv, note, comentarii și glosar de Mariana Marcu, notă asupra ediției, verificarea și colaționarea realiilor de Doina Rizea, București, 2005, 222 p. + 3 pl.

Contribuțiile aduse de-a lungul timpului la relevarea rolului însemnat pe care Cezar Bolliac l-a avut în înrădăcinarea științei arheologice în România pot fi numărate pe degetele unei singure mâini¹. Iată de ce orice apariție editorială cu această temă poate fi considerată un adevărat eveniment, cu atât mai mult volumul pe care ni-l propune Editura Floare albastră, acesta fiind prima carte integral dedicată preocupărilor arheologice ale lui Bolliac.

Volumul este structurat astfel: prefață, studiu introductiv, notă asupra ediției, șase capitole conținând articole din seria celor publicate de Bolliac în presa vremii („Curierul Românesc”, „Trompeta Carpaților”) sau în broșuri, referitoare la excursiunile lui arheologice, urmat de realii, note și comentarii, un glosar și trei planșe (facsimil după „Trompeta Carpaților”) reprezentând piese arheologice din colecția lui Bolliac.

Prefața (p. 5-12) face referiri la legătura strânsă dintre pasiunea arheologică a lui Bolliac și crezul său politic (afirmarea „românismului”, patriotismul sincer, afirmarea ideii naționale), la modul cum înțelege el misiunea omului de cultură în epocă. Este just subliniată latura educativă și patriotică a săpăturilor lui Bolliac, evidențiată prin motivarea și cointeresarea oamenilor simpli, obișnuiți, în cercetarea de teren, precum și prin popularizarea arheologiei, Bolliac publicându-și principalele descoperiri în „Trompeta Carpaților”.

Studiul introductiv (p. 13-27) prezintă într-un tablou generos personalitatea complexă a lui Cezar Bolliac: date biografice, preocupările

literare și politice, personalitățile timpului cu care a intrat în contact și care i-au marcat existența (Eliade Rădulescu, Ion Câmpineanu, Nicolae Bălcescu, frații Golești etc.). În creionarea începuturilor arheologiei ca pasiune și ca știință la noi, alături de Bolliac sunt evocați Al. Odobescu și B. P. Hașdeu.

Suntem nevoiți să atragem atenția asupra unor afirmații unde se impunea o minimă doză de prudență, dar și asupra unor inexactități ce-și fac simțită prezența încă din aceste pagini de început. Data nașterii lui Bolliac este considerată certă, 25 martie 1813 (p. 13), deși există serioase dubii în această privință². Mai departe aflăm că stolnicul Petrache Peretz, tatăl vitreg al lui Bolliac, „își avea moșia Talpa Ogrăzilor (sic!) sau Peretu la Stoenesti-Giurgiu”. De fapt, este vorba de două proprietăți total diferite pe care stolnicul Peretz le poseda la mijlocul sec. al XIX-lea: Talpa-Ogrăzile (în comuna Talpa-Ogrăzeni din plasa Glavacioc) și Stoenesti de Sus (cătun din comuna Stoenesti, pe dreapta Câlniștei, lângă Tangăru)³. De asemenea, suntem asigurați că Bolliac își face studiile la Sf. Sava, până la 1830, continuate la Paris în perioada 1831-1833. În realitate, presupusele studii ale lui Bolliac la Paris nu sunt dovedite de nimic, și probabil că abia din 1831 (an în care iese din „miliția pământeană”) el învață la la Sf. Sava⁴.

Din *Nota asupra ediției* (p. 28-30), unde Bolliac este considerat „un Schliemann al românilor” (p. 28), aflăm că acestei cărți îi vor mai urma încă două, corpusul operei arheologice a lui Bolliac (programat spre a vedea lumina tiparului încă din anul 1988, la Editura Meridiane) fiind structurat astfel într-o serie de trei volume. Sunt amintite și numele tuturor celor care au fost

¹ G. Potra, *Cezar Bolliac numismat și arheolog*, Cronica numismatică și arheologică, 1944, aprilie-iunie; C. Bolliac, *Opere II* (ed. îngrijită de A. Russu), București, 1956, p. 225-288; O. Papadima, *Cezar Bolliac*, București, 1966, p. 314-348; D. Măndescu, CICSĂ 3, 2001, p. 17-28.

² Papadima, *op. cit.*, p. 19-20.

³ *Ibidem*, p. 27.

⁴ *Ibidem*, p. 49 și urm.

implicați de-a lungul anilor în „șantierul Bolliac”, demers materializat prin apariția acestui prim volum: N. Georgescu, M. Ungheanu, M. Moraru, R. Florescu, I. Lupan, M. Marcu.

Capitolul I (p. 31-45) este descrierea primei excursiuni arheologice a lui Bolliac, efectuată în luna iulie 1845, alături de A. T. Laurian și de D. Bolintineanu, pe traseul: București – Giurgiu – Pietroșani – Zimnicea – Sviștov – Piatra – Turnu Măgurele – Nikopole – Flămânda – Izlaz – Celei – Brastavăț – Caracal – Valea Negrului – Pitești – Câmpulung – Cetățeni – Nămăiești. Cum realiile sunt absente la acest prim capitol, cititorului nu i se indică sursa primei apariții a acestui „reportaj de călătorie” intitulat *Din itinerarul domnului Bolliac*: „Curierul Românesc”, anul XVII, 1845, nr. 85, p. 224 și urm. Discutabilă rămâne decizia editorilor de a fragmenta acest itinerariu unitar al lui Bolliac, segmentul argeșean și muscelean fiind alocat unui capitol separat, neinclus în acest volum, pe motiv că monumentele studiate de Bolliac în aceste locuri ar fi fost preponderent medievale.

Pentru cititorul mai puțin inițiat în problematica arheologică poate că ar fi fost necesar să se precizeze într-o notă însemnatul potențial arheologic al unor orașe precum Sviștov și Nikopole, ceea ce putea explica în bună măsură insistența cu care Bolliac cerea autorităților otomane aprobările necesare studierii monumentelor arheologice de pe malul drept al Dunării. Tot într-o notă s-ar fi putut aminti și despre cearta dintre Bolliac și Laurian survenită în timpul acestei călătorii, explicându-se astfel și lunga serie de ironii, aparent de neînțeles, lansate ulterior de Bolliac la adresa lui Laurian (p. 53, 72 și urm.)

Capitolul II (p. 46-96), *Călătorie arheologică în România de la 20 martie până la 22 aprilie 1858*, cuprinde traseul: Talpa – Netoți – Râca – Orbeasca – Roșiorii de Vede – Lăceni – Turnu Măgurele – Flămânda – Nikopole – Cercelari – Ghighen – Nikopole – Turnu Măgurele. Realiile la acest capitol lipsesc, așa că nicăieri nu se menționează faptul că textul a fost publicat inițial sub formă de broșură, în 1861⁵.

⁵ Cezar Bolliac, *Callătorie arheologică în România*, Bucuresci, 1861 (pe pagina de titlu, anul apariției este 1858).

Evocarea acestei călătorii conține cel puțin două premii în literatura arheologică românească, pe care editorii volumului erau datori să le sesizeze și să le comenteze: prima descriere a unui „val vitrificat”⁶, destul de exactă și sugestivă (Netoți, p. 47), precum și prima semnalare a unui sistem de cetăți preromane (getice) din Muntenia: Netoți, Râca, Orbeasca de Sus (p. 46-47). Ciudat și de neînțeles este faptul că Bolliac le plasează pe Vede, când în realitate acestea sunt pe Teleorman. Din nou editorul nu reacționează. Nici măcar nu se precizează într-o notă că Netoți/Nedați sau Talpa-Netoți sunt vechile denumiri ale localității Trivalea Moșteni (jud. Teleorman), iar săpăturile moderne efectuate aici, ca și la Orbeasca de Sus (jud. Teleorman) de către E. Moscalu⁷ au confirmat pe deplin aserțiunile lui Bolliac. Același lucru se poate spune despre Râca (jud. Argeș), sit recent sondat de subsemnatul⁸.

Capitolul III (p. 96-157) redă *Relațiunea către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice* pe care Bolliac o înaintează la sfârșitul excursiunii din vara anului 1869 făcută pe traseul: Giurgiu – Alexandria – Calomfirești – Frumoasa – Zimnicea – Calafat – Turnu Măgurele – Nikopole – Băneasa – Celei – Caracal – Reșca – Bucovăț – Valea Rea – Răcari – Filiași – Turnu Severin – Oravița – Topolnița – Zidina Dachilor – Târgu Jiu – Porceni. În toamna aceluiași an, „relațiunea” era publicată atât în „Trompeta Carpaților”, nr. 758 din 8/20 sept 1869, p. 3-4, precum și într-o broșură separată.

Remarcabil este faptul, nesemnlat în notele explicative, că în această călătorie Bolliac este însoțit de inginerul topograf Danielescu care realizează planuri de situație pentru o serie de situri importante: tellul de la Calomfirești, cetățile de la Frumoasa și de la Zimnicea, castrele de la Băneasa și de la Răcari etc. Despre aceste planuri, anexate raportului original către ministrul cultelor și instrucțiunii publice, se afirmă că au fost distruse în timpul bombardamentelor asupra Bucureștiului din timpul celui de-al doilea război mondial (p. 133). Ele nu au fost incluse nici în articolul din

⁶ E. Moscalu, CAMNI 3, 1979, p. 339-348; M. Babeș, SCIVA 48, 1997, 3, p. 224 și urm.

⁷ Moscalu, C. Beda, CAMNI 3, 1979, p. 361-373.

⁸ Măndescu, Argeșis 15, 2006, p. 55-66.

„Trompeta Carpaților” și nici în broșura ce reia descrierea călătoriei din 1869. Sunt păstrate însă la Biblioteca Academiei.

Capitolul IV intitulat *Arheologie. Mortologi* (p. 158-168), reia articolul *Archeologia* publicat în „Trompeta Carpaților”, nr. 1066, 20 mai / 1 iunie, 1873, p. 1. Este vorba de descrierea unei a doua călătorii arheologice făcută de Bolliac în primăvara anului 1873, de astă dată în zona Olteniei vestice: Turmu Severin – Schintiești – Mortologi.

Aflăm că uneori, chemat de treburi în capitală, Bolliac desemnează împuțerniciți locali să-i continue săpăturile, precum acel Miculescu de la Schintiești, despre care Bolliac este sigur că „va urma săpătura cu îngrijire pe planul ce i-am indicat”. Numărul „localităților dace” (siturilor preromane) descoperite de Bolliac până atunci ajunsese la 17 (p. 170). Peste numai un an, lista acelor „localități unde abundă ceramica dacică și preistorică”, apărea sensibil îmbogățită, având 27 de puncte⁹.

Capitolul V (p. 169-1999) cuprinde raportul adresat de Bolliac *Domnilor membri ai Comitetului Arheologic din București* la finalul călătoriei arheologice din vara anului 1872 (București – Galați-Tirighina – Igliza – Zimnicea – Turmu Măgurele – Ghighen – Celei – Vădastra), publicată inițial în „Trompeta Carpaților”, nr. 1010 din 21 august/1 sept. 1872, p. 2-3, cu o planșă ocupând în întregime ultima pagină (p. 4) a gazetei.

După cum arată și titlul raportului, acesta era destinat Comitetului Arheologic (al cărui președinte era Bolliac) și nu ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice (Gh. Costaforu). Relațiile lui Bolliac cu ministerul (și, de altfel, cu întreg guvernul conservator), de la care nu mai primea sprijin financiar pentru călătoriile sale, se răciseră subit în ultimul timp în urma criticilor vehemente aduse aplicării legii rurale¹⁰. Scopul declarat al călătoriei din 1872, făcută, în aceste condiții, pe cheltuială proprie, a fost cercetarea „localităților dace” (practic, tot ce era anteroman) (p. 169).

⁹ Bolliac, *Ceramica Daciei. Câmpul morților de la Zimnicea*, Trompeta Carpaților, anul XII, 1874, nr. 1137, p. 2.

¹⁰ Papadima, *op. cit.*, p. 330-331.

Unul dintre principalele obiective ale acestei campanii a fost „Câmpul Morților” de la Zimnicea, necropolă descoperită de Bolliac cu un an înainte, în 1871. „Recolta” unei săptămâni de intense săpături s-a dovedit a fi remarcabilă: 63 de urne și un mormânt de inhumație. Descrierea fantezistă pe care Bolliac o face unor morminte de incinerare în urnă descoperite de el în această necropolă (p. 174), cu ale lor cincisăse vase băgate succesiv unele într-altele (situație, practic, imposibilă și neconfirmată de cercetările ulterioare), este de înțeles dacă ne gândim că gazeta sa se adresa în primul rând oamenilor obișnuiți, fără o specializare minimă în domeniu, pentru care elementele de senzațional jucau un rol decisiv în apropierea de arheologie și în sensibilizarea față de valorile acesteia¹¹. Nu poate decât să ne consterneze nota prin care Mariana Marcu (în continuare M. M.) contribuie la lămurirea pasajului respectiv (nota 10, p. 193): „Remarcabilă observația făcută de Bolliac în privința ritualului din necropola dacică de la Zimnicea”.

De la sfârșitul acestei călătorii datează, probabil, prima descriere a unei stratigrafii în literatura arheologică românească (Vădastra, p. 181), premieră pe lângă care editorii volumului trec cu indiferență.

Capitolul VI (p. 200-217) cuprinde articolul intitulat *Archeologia*, publicat în „Trompeta Carpaților”, nr. 1059, 1/13 aprilie 1873, p. 1-2. Este vorba de descrierea călătoriei arheologice efectuate de Bolliac în primăvara anului 1873: București – Vădastra – Celei – Izlaz – Zimnicea.

Este cea de-a treia campanie de săpături pe „Câmpul Morților” de la Zimnicea, încheiată extrem de fructuos: peste o sută de urne au fost descoperite atunci (p. 209). Motivată probabil și de rezultatele bogate ale campaniei, Bolliac face în acest articol o adevărată pledoarie pentru arheologia de teren, în detrimentul aceleia de cabinet (să nu uităm că el se află în plină etapă a disputei cu Odobescu pe tema „lulelelor preistorice”, declanșată în luna februarie a aceluiași an). Extrem de mulțumit și satisfăcut de descoperirea și recuperarea unui urcioraș fragmentat, dar complet în necropola de la Zimnicea, Bolliac își roagă cititorii să arate încredință față de entuziasmul său sincer și

¹¹ Măndescu, CICSĂ 3, 2001, p. 26.

debordant: „Să-mi fie permisă această mică mândrie de explorator, căci ea nu are alt merit decât observarea, răbdarea și gingășia pipăirii” (p. 210).

Un glosar (p. 218-221) și trei planșe (ultimele două nefiind altceva decât reluări fragmentare ale celei dintâi, ce reproduce o pagină din „Trompeta Carpaților”, nr. 1010, 2 august/1 septembrie 1872, ilustrând piese din colecția arheologică a lui Bolliac) încheie volumul.

În a doua parte a intervenției noastre vom încerca să atragem atenția asupra notelor și comentariilor Marianeii Marcu. Să o spunem de la bun început: prin neajunsurile, erorile și lacunele cu care este presărat, setul de note explicative viciază rezultatul final al muncii unei întregi echipe, rezultat concretizat în volumul aici recenzat.

Notele redactate de M. M. conțin o serie de inexactități precum: „generalul Nicolae Odobescu” (nota 5, p. 43) – un amalgam mai puțin reușit între generalul Nicolae Mavros și Alexandru Odobescu; la nota 14, p. 88 suntem asigurați că râul Oescus din antichitate s-ar numi astăzi „Iscu, Iscru” (sic!) (corect Isker), iar localitatea antică omonimă „se numește acum Ghighiu din Bulgaria” (corect Ghighen). De asemenea, pentru autoarea notelor, „Cetatea de Floci din evul mediu” este anticul Carsium (nota 46, p. 93). Cele două situri au însă locații complet diferite, primul pe malul stâng al Dunării, în jud. Ialomița, cel de-al doilea pe malul celălalt, în jud. Constanța, la Hârșova. Pentru a se lămuri cu privire la importanța sitului de la Zimnicea, cititorul interesat este îndrumat către studiile publicate de A. D. Alexandrescu în „Dacia”, S. N. și în „Materiale și cercetări arheologice” (nota 6, p. 149), numai că oricât s-ar strădui cititorul să caute studiile în cauză în ultimul periodic citat, nu ar găsi, desigur, nici măcar unul.

Exprimările confuze și aproximative sunt și ele prezente: la nota 1, p. 190, ne este propusă „o periodizare modernă a preistoriei noastre antice”, iar la nota 27, p. 196 se vorbește despre „a 2-a epocă a fierului”. La nota 27, p. 197, siturile din cea de-a doua epocă a fierului de la Zimnicea și Talpa sunt plasate în epoca geto-dacică clasică. Deși este mai presus de orice îndoială faptul că cel puțin în cazul sitului de la Zimnicea urmele de locuire din epoca geto-dacă clasică sunt bine conturate, atât Zimnicea, cât și Trivalea Moșteni (fostul Netoți, la care de fapt face referire M. M.) sunt centre getice

reprezentative pentru perioada preclasică (sec. IV-III a.Chr.).

Mai grave și fără circumstanțe atenuante pentru un arheolog (așa cum pretinde a fi M. M.) sunt erorile generate de necunoașterea situației certe din teren în cazul unor situri îndeobște cunoscute: la nota 7, p. 193 afirmă că Bolliac face săpături la Zimnicea pe locul unui castru roman (!? – este adevărat că în zonă există totuși un castru roman, ba chiar două, însă peste Dunăre, la Sviștov – anticul Novae), iar, după ce în nota 4, p. 149, nu este sigură dacă situl de la Calomfirești poate fi considerat preistoric sau dacic, la nota 35, p. 199, M. M. înclină să accepte ambele ipoteze, bănuind că la Calomfirești „vor fi existat mai multe nivele de locuire, preistorice și dacice”. În realitate, situl cercetat de Bolliac la Calomfirești este un tell eneolitic gumelnițean, pe malul stâng al Vedei, astăzi cunoscut drept tellul de la Țigănești, jud. Teleorman¹². Tot din timpul călătoriei arheologice din 1869 datează și prima semnalare a tellului gumelnițean de la Alexandria-„Gorgan”, sit pe care Bolliac îl găsește cu „o foarte adâncă groapă în centru”, despre care afirmă cât se poate de explicit că a fost „făcută de căutătorii de comori” (p. 97). Explicația pe care o dă M. M. acestei situații cade ca un trăsnet în nota 2, p. 133: situl de la Alexandria se înscrie între „gorganele din sudul României, cu mijlocul excavat” (!?), denumite cu un termen cât se poate de sugestiv „mobile găunoase” (Silvia Păun) și care nu este exclus să fi avut rolul de... observatoare astronomice! Sporind și mai mult misterul, M. M. afirmă că „arheologia încă nu a cercetat acest tip de monumente, spre a le delimita de formațiunile naturale” și spre a le data (p. 134-135)! Zecile de telluri eneolitice (pentru că trebuie să afle și M. M. că situl de la Alexandria-„Gorgan” este o așezare de tip tell aparținând fazelor A2 și B1 ale culturii Gumelnița¹³) explorate de la Bolliac încoace în

¹² I. Pătrașcu, *Argesis* 12, 2003, 39-40, fig. 9/1.

¹³ I. Spîru, *RevMuz* 6, 1969, 2, p. 169; Pătrașcu, *Argesis* 11, 2002, p. 19; idem, *Argesis* 12, 2003, p. 39, 46, fig. 3/1; R. Andreescu, P. Mirea, Șt. Apope, *CAMNI* 12, 2003, p. 72; Mirea, *Argesis* 14, 2005, p. 8-9, 17-18, 22, nr. catalog 17, fig. 10/12-16; 11/2, 4, 7-10; 12-13/1-8; 14-15/1-6, 8-9; 16/2-5, 7; Mirea, Pătrașcu, *Alexandria. Repere arheologice și numismatice*, Ploiești, 2006, p. 14-15, 38-39, fig. 4/1-2; 19/12-16; 20/2, 4, 7-10, 12-17; 21-22/1-8; 23-24/1-6, 8-9; 25/2-5, 7.

Câmpia Română o contrazic, însă ce mai contează...? Pentru ca tabloul să fie complet, adăugăm și confundarea dezinvoltă a limesului transalutan cu Brazda lui Novac de N. Este foarte clar pentru oricine că atunci când arată că „din josul satului Flămânda se începe Troianul, din marginea Dunării. Și merge până la Rușii de Vede...” (p. 39), Bolliac se referă la limesul transalutan. Dusă în eroare probabil de denumirea „Troian” folosită de Bolliac¹⁴, M. M. crede că este vorba de Brazda lui Novac de N (nota 6, p. 43), despre care aflăm cu surprindere că pornește „de pe la satul Flămânda de lângă Drobeta Turnu Severin până la Chiojd și Brăila”! În realitate, satul Flămânda se află în jud. Teleorman și marchează capătul sudic al limesului transalutan¹⁵ și nicidecum Brazda lui Novac de N, care trece pe la circa 80 km către N.

Referințele bibliografice la care recurge M. M. pentru explicarea unor personaje sau fapte istorice, pe lângă faptul că în cea mai mare parte sunt depășite, sunt uneori dintre cele mai neconcludente. De exemplu, pentru Ioniță Asan (nota 20, p. 89), din bogata literatură istoriografică, fie ea românească ori bulgară, autoarea notelor a găsit de cuviință să facă trimitere la Emil Grigoraș, *Criptografia și istoria românească*, București, 1924. În ceea ce-l privește pe regele tribal Symos (nota 50, p. 94), condamnabilă este și maniera total necritică în care M. M. preia „atestarea epigrafică” a acestuia în plăcuța figurată de la Călienii Vechi, certificarea acestei descoperiri, în viziunea autoarei notei, întemeindu-se pe un articol apărut în 2003 în reputatul periodic „Dacia Magazin”, material pe care îl datorăm la fel de reputei autorității în domeniu, Mihaela Lascoiu. În trecut fie spus, dacă tot acorda credit acestui foarte probabil fals modern, așa cum s-a și întâmplat de altfel, M. M. putea face măcar referire la prima lui publicare¹⁶.

¹⁴ Pentru „Troian”, vezi: C. C. Petolescu, *Thraco-Dacica* 4, 1983, 1-2, p. 143-145; I. Bogdan Cătănciu, *Muntenia în sistemul defensiv a Imperiului Roman. Sec. I-III p.Chr.*, Alexandria, 1997, p. 89; C. Croitoru, *Argesis* 12, 2003, p. 109.

¹⁵ Bogdan Cătănciu, *op. cit.*, p. 78 și urm, fig. 26-27; Croitoru, *Fortificații liniare romane în stânga Dunării de Jos (sec. I-IV p.Chr.)* I, Galați, 2004, p. 59 și urm.

¹⁶ N. Ursulescu, *Șt. Tofan, Sargetia* 30, 2001-2002, p. 99-106.

În cazul notei 3, p. 135, nu vedem rostul acestei extrem de lungi, plate și în mare măsură depășite divagații despre mithraism (p. 135-149). Întinsă pe nu mai puțin de 15 pagini și reușind să strice un echilibru și-așa destul de precar în economia notelor, despre această intervenție chiar M. M. recunoaște că este „destul de insolită ca extensie pentru o notă”.

Din păcate, autoarea notelor rămâne insensibilă la savurosul parfum de epocă ce răzbate atât de bogat din scrierile arheologice ale lui Bolliac. Poate că unele pasaje ar fi meritat din plin intervenții suplimentare în note, ilustrând cum nu se poate mai sugestiv, sub pana lui Bolliac, frânturi de viață arheologică românească din a doua jumătate a sec. al. XIX-lea: șampania care curge la Pietroșani „în memoria legiunii I Italica” (p. 32), furnicile agitate ce ieșeau din sarcofagele romane „cu ouăle în gură”, speriate de ciocanele și dălțile meșterilor țigani plătiți de Bolliac să spargă țintele de fier și plumb ale capacelor, la Celei (p. 110), sacul de voiaj cu inventar arheologic de pe „Câmpul Morților” de la Zimnicea, furat pe Dunăre, la bordul „batelului Boreas”, între Zimnicea și Turnu Măgurele (p. 174, 186-188) etc.

Libera exprimare în note îi oferă autoarei prilejul de a-și expune cu generozitate și fără nici un fel de menajamente orientarea sa dacomană, curent pseudo-științific cu mare priză la cercurile de amatori și nu numai. În nota 1, p. 86, ca și în nota 24, p. 90, M.M. simte nevoia de a reacționa la faptul că Bolliac îl numește pe împăratul Traian drept „eroul roman”. Poziția autoarei este fermă: „eroul de necontestat” este Decebal, iar Traian este... „agresorul”. Aceeași atitudine o întâlnim și în nota 24, p. 90, unde M. M. acuză vehement termenul de „fiară” cu care Bolliac cutezase să-i descrie pe daci, fără să recunoască subtila figură de stil: „cinci ani de luptă ai eroului (Traian, n. n.) ce a cutezat să atace fiara în vizuina ei”. Pe măsură ce parcurgem notele suntem saturați de șabloane vetuste, rigide și prăfuite precum „statul dac centralizat și independent” (nota 2, p. 87), „războaiele de cotropire ale imperiului roman asupra statului dac” (nota 24, p. 90), faptul că „religia zalmoxiană era religia de stat încheagată a geto-dacilor, realmente monoteistă” este repetat cu obstinație (nota 2, p. 87; nota 24, p. 90; nota 3, p. 135; nota 21, p. 154), iar unele aserțiuni sunt de-a dreptul halucinante: „poporul

nostru, numindu-se de la un moment dat valah și român, reprezintă același neam vechi traco-geto-dac, autohton de milenii...”, „cercetările recente au reus în drepturi și în lumină sorgintea tracogetică a neamului nostru care n-a pierit în luptele cu romanii...” (nota 22, p. 89), „ascendența cu precădere geto-dacică a românilor, cărora li s-a schimbat în timp doar numele, nu și filiera etnogenetică” (nota 24, p. 90).

Însă zona cea mai sensibilă a notelor explicative este reprezentată de curajoasele incursiuni lingvistice ale autoarei, împănate cu etimologii care mai de care mai fanteziste, dar în egală măsură absolut savuroase pentru cititorul cu o minimă inițiere în domeniu. „Codul” Marianeii Marcu în asiduul efort de descifrare și interpretare ale sensurilor ascunse dintr-o lungă serie de toponime locale este, nici mai mult, nici mai puțin decât limba greacă și în subsidiar limba traco-getă cu care se aseamăna (p. 152, 191, 213), căci, nu-i așa, „este destulă greacă în latină” (p. 152)! Așadar: Caracal, despre care crede că a ajuns la o „clarificare pe plan lingvistic” (p. 153) ar însemna „mâncătorul dealului” (p. 152, nota 19). Spre a întări această originală „clarificare”, ne este servită și o „tabletă lingvistică” (p. 153) despre... căruța despre care se spune că s-ar fi răsturnat prin acele locuri, căruța care era, de fapt, un car supraîncărcat cu „piroști - bani de aur” (evident, etimologia este tot din greacă, atât de strâns înrudită cu traco-geta!) răsturnat tocmai acolo, pe versanții abrupti ai Caracalului... Și cum n-ar fi fost de ajuns, autoarea reconstituie, cum altfel decât „fără teama de a greși prea mult”, arhaismul „*cărăcălie”. Comentariile sunt de prisos.

Consecventă cu promisiunea făcută ca în comentarii va interveni de fiecare dată când e nevoie, spre deslușirea altor sensuri unde Bolliac „a greșit”, M. M. nu ezită să își etaleze talentul și înclinația către etimologie și sensurile inițiale ale toponimelor. „Cetatea Lătinilor” nu este altceva decât „cetatea tăietorilor de piatră” (p. 154, nota 22) (cu puțină insistență în studiul scrierilor vremii, M. M. ar fi putut afla că în limbajul popular al sec. al XIX-lea, „latinii”, ca și „jidovii” sunt sinonime pentru „uriași”, „representanții unei vechi generații de giganți”¹⁷),

¹⁷ L. Șăineanu, *Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturii populare*, București, 1896, p. 115.

Jidava (toponim inexistent „fabricat” de C. D. Aricescu și intens promovată de D. Tudor; în realitate, forma corectă este „Jidova”¹⁸) de lângă Câmpulung este o alăturare a particulelor jid+dava (p. 156, nota 28), la fel cum Hunedoara este hunie+doru (p. 191, nota 5)! Nu putem încheia această serie de etimologii „descifrate” decât cu aceea a Vădastrei, la fel de ingenioasă: vad+a+stra = „așezare consolidată prin înălțare” (nota 8, p. 213-214), despre care autoarea afirmă cu sentimentul succesului obținut din lucrul bine făcut: „Iată că termenii ce alcătuiau acest toponim îi luminează sensul care exprimă configurația locului”.

La finalul acestei succinte treceri în revistă a influenței total nefaste pe care notele Marianeii Marcu au reușit să o confere aceluia „șantier Bolliac” de care amintea editoarea, cum am putea interpreta afirmațiile Doinei Rizea din debutul volumului (*Notă asupra ediției*, p. 30): „Notele cu care (Mariana Marcu, n. n.) însoțește textul bolliacesc arată un erudit atent la ultimele mișcări de idei în domeniu; d-na Marcu s-a documentat și la bibliotecii din străinătate, cu ajutorul Internetului...” (p. 30)?

Regretabile sunt și nepermis de dese greșeli de tipar, mulțimea acestora demonstrând pe de o parte că transcrierea textelor lui Bolliac, efectuată în 1986 de către N. Georgescu, nu a mai fost corectată cu atenție („Mauros”-p. 14, corect Mavros; „stalmus”-p. 67, corect Haemus; „Giurgiu”-p. 78, corect „Gigiu” = Ghighen; „pasibil”-p. 95, corect posibil; „forlă”-p. 111, corect formă; „Cezat”-p. 189, corect Cezar; „moșii”-p. 189, corect moșii; „subt”-p. 205, corect sunt; „degresiune”-nota 2, p. 166, corect digresiune), iar pe de altă parte că tehnoredactarea finală a fost făcută de cineva care nu era familiarizat cu terminologia comună a celei de-a doua jumătăți a sec. al XIX-lea („spusele mele”-p. 169, corect spezele mele; „vraje”-p. 170, corect uvraje; „este timp”-p. 173, corect estimp).

În concluzie, cu ce rămânem după parcurgerea acestui volum? Avem de a face cu o situație clasică gen „intenția a fost lăudabilă, însă finalizarea lasă de dorit”. Fără îndoială, intenția și disponibilitatea editurii (Floare albastră) și a reprezentantei acesteia (Doina Rizea) de a împlini un deziderat mai vechi, și anume

¹⁸ Petolescu, T. Cioflan, *Argesis* 7, 1995, p. 17, 28, nota 1.

strângerea într-un corpus a literaturii arheologice semnate de Cezar Bolliac, este meritorie și lăudabilă din toate punctele de vedere. Numai că, așa cum apare din titlul primului volum apărut din seria de trei programate, acest corpus pare a fi incomplet, limitat la „excursiunile arheologice” ale lui Bolliac, or opera arheologică a acestuia este mult mai vastă¹⁹: articole de teoretizare, precum cele dedicate ceramicii preistorice de la Vădastra²⁰ și ceramicii getice de la Zimnicea²¹, prezentări de colecții, materiale de promovare a arheologiei în societatea contemporană prin intermediul celor mai variate modalități (inclusiv prin anunțuri la „mica publicitate”²²), la care se adaugă articolele de numismatică... Sperăm ca toate acestea să-și găsească locul în paginile următoarelor două volume.

Cea mai valoroasă secțiune a volumului rămâne textul bolliacesc în sine, transcris cu

acribie din publicațiile vremii de către Nicolae Georgescu. Păcat că tehnoredactarea finală (efectuată de Mariana Ioniță) a „reușit” să știrbească pe alocuri integritatea acestuia. Punerea acestor texte la dispoziția celor interesați, într-o formă extrem de accesibilă, constituie adevăratul succes al volumului. Regretabil este însă modul cum informația primară a fost prelucrată, interpretată și explicată în notele Marianei Marcu, veriga slabă în lanțul recuperărilor (ca să o parafrzez pe D. Rizea). Cel mai dureros rămâne faptul că diminuarea valorii de ansamblu a corpusului operei arheologice a lui Bolliac i se datorează tocmai unui arheolog.

Dragoș Măndescu

JOHAN CALLMER, MICHAEL MEYER, RUTH STRUWE, CLAUDIA THEUNE (ed.), *Die Anfänge der ur- und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890-1930) im europäischen Vergleich – The beginnings of academic pre- and protohistoric archaeology (1890-1930) in a European perspective*, Berliner Archäologische Forschungen 2, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf., 2006, 335 p., inclusiv 120 fig. și 1 tabel.

Volumul, de o remarcabilă ținută grafică, însumează 25 de contribuții prezentate în martie 2003 în cadrul unei conferințe internaționale găzduite de Universitatea Humboldt din Berlin. Prilejul pentru organizarea acestei prestigioase reuniuni științifice a fost oferit de aniversarea unui secol de la inaugurarea primelor cursuri de

„arheologie germană” (în fapt de arheologie pre- și protoistorică) la o universitate din Germania. Este vorba de Universitatea din Berlin, unde în primăvara anului 1903 Gustav Kossinna își începea activitatea de „profesor extraordinar” în acest nou domeniu academic. Cum rezultă din titlul volumului și al conferinței respective, cadrul tematic și cronologic este acela al începuturilor învățământului universitar de arheologie pre- și protoistorică, plasate la scară europeană, în mare, între anii 1890 și 1930. Cum era și de așteptat, cele mai multe comunicări (8) se referă la Germania, la prestigioasele ei centre universitare (Berlin, Köln, Marburg, Tübingen) și la marii profesori care au fondat învățământul arheologic german (Gustav Kossinna, Max Ebert, Gero von Merhart, Herbert Kühn). Alte 15 comunicări tratează, fiecare în parte, istoricul învățământului de pre- și protoistorie în diferite țări și centre academice ale Europei (în ordinea din sumarul cărții): Elveția, Finlanda, Danemarca, Suedia, Țările Baltice (Lituania, Letonia, Estonia – temporar sub stăpânire rusească), Rusia,

¹⁹ Măndescu, CICSĂ 3, 2001, p. 17-28.

²⁰ Bolliac, *Ceramica preistorică a Daciei. Vadastra*, „Trompeta Carpaților”, anul XIV, 1876, nr. 1225, p. 1-2, cu planșă la p. 4.

²¹ 21 Idem, *Ceramica Daciei. Câmpul morților de la Zimnicea*, „Trompeta Carpaților”, anul XII, 1874, nr. 1137, p. 1-2, cu planșă la p. 4.

²² Un anunț cu titlul *Monede și medalie antice* apare la pagina de mică publicitate (de regulă ultima pagină, a patra) în gazeta „Trompeta Carpaților” pe toată durata anului VII (1869), iar altul, intitulat *Antichități de mare valoare*, apare frecvent în ultima treime a anului XIV (1876), începând cu nr. 1263 (26 septembrie).

Polonia, Cehia, România, Serbia, Austria, Italia, Franța, Spania și Olanda). De o factură aparte este comunicarea dedicată primei femei care, în 1939, a ocupat poziția de profesor de preistorie la universitățile din Cambridge și Oxford: Dorothy Garrod. Aparte este, desigur, și contribuția organizatorului conferinței, profesorul berlinez Johan Callmer, care, așa cum o arată și titlul (*Coming of Age? The Establishment of Pre- and Protohistoric Archaeology as an Academic Discipline*), oferă o viziune de ansamblu a nașterii și maturizării învățământului în materie la scară europeană, înglobând unele dintre rezultatele comunicărilor gândite în limite naționale. Dintre participanți, respectiv autorii textelor cuprinse în acest volum menționăm doar pe cei mai cunoscuți: germanii Ulrike Sommer, Heinz Grünert, Ulrich Veit și Achim Leube, elvețianul Marc-Antoine Kaeser, suedeza Bo Gräslund, rușii Lev Klein și Igor Tihonov, polonezul Zbigniew Kobylinski, austriacul Otto H. Urban, italianul Renato Peroni, francezul Alain Schnapp, olandezul Martijn Eickhoff și englezoaica (de origine spaniolă) Margarita Diaz-Andreu. Din România a participat Mircea Babeș, cu comunicarea *Von Odobescu bis Nestor. Der Werdegang des archäologischen Studiums in Rumänien bis zur kommunistischen Machtergreifung (De la Odobescu la Nestor. Devenirea studiului arheologic în România până la instaurarea puterii comuniste, p. 237-248)*. Cele mai numeroase texte sunt în limba germană (15), iar restul (10) în limba engleză, toate însă prevăzute cu rezumate în ambele limbi. Fiecare

text este însoțit de propria listă bibliografică și, de cele mai multe ori, de o ilustrație relevantă pentru tema tratată: portrete de personalități, fotografii de săpături, clădiri sau vederi interioare ale unor instituții de învățământ, coperte sau pagini semnificative ale unor publicații, documente facsimilate. Astfel, contribuția despre România face cunoscute pentru întâia oară într-o publicație internațională portretele lui Odobescu, Tocilescu, Pârvan, Andrieșescu și Nestor, un facsimil al Programei cursului de arheologie al lui Odobescu (1877), imagini din Seminarul lui Pârvan și din acela de preistorie al lui Andrieșescu etc.

Volumul prezentat constituie de acum înainte un instrument indispensabil pentru toți cei care, urmărind evoluția arheologiei în special sub aspectul studiului acestei discipline, sunt în căutarea unor repere dincolo de granițele de atunci sau de astăzi, în funcție de care performanțele, dar și lipsurile științei naționale să își găsească o explicație realistă și eventuale soluții de viitor. Cititorul român, interesat și poate chiar îngrijorat de starea învățământului arheologic din țară, va găsi în acest volum sugestii numeroase sau, cel puțin, o importantă materie de gândit. Căci, este evident, performanțele și lipsurile despre care vorbeam mai sus își au originea în nivelul calitativ și cantitativ al acestui învățământ.

Mircea Babeș

MICHAEL L. GALATY, CHARLES WATCHINSON, (ed.), *Archaeology under Dictatorship*, New York – Boston – Dordrecht – London – Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2004, 218 p., numeroase figuri.

Volumul de față a apărut după o sesiune de conferințe ținută la a 67-a întâlnire a Societății Americane de Arheologie la Denver (Colorado) (p. VII-VIII). Acesta cuprinde 9 capitole, ce reprezintă tot atâtea contribuții ale unor specialiști din diverse țări. O mică introducere și un index general o întregesc. Aproape toate articolele sunt însoțite de ilustrații.

Principalul subiect privește relația arheologiei cu regimurile totalitare din jurul Mediteranei în secolul XX. Cazurile analizate privesc Italia

fascistă (patru contribuții), Albania comunistă, Spania franchistă, Turcia kamalistă, Grecia lui Metaxas și a coloneilor (ultimele cu câte o singură contribuție). Pe de o parte este studiată manipularea culturii materiale de către regimurile totalitare, pe de altă parte se arată în multe cazuri rolul pe care l-au jucat arheologii în interpretarea acesteia.

Primul capitol, scris de cei doi editori ai volumului, are două părți distincte. În prima, după definiția dictaturii, sunt discutate probleme

generale privitoare la arheologie în diverse regimuri totalitare. În a doua parte este dat exemplul Albaniei din epoca lui Enver Hoxha și de după. Referitor la aceasta este de menționat interesul pentru tipul de colaborare al arheologului cu regimul comunist, acest fapt fiind adesea marcat de „acomodare și colaborare” (p. 6). Din cauza aservirii complete a arheologiei albaneze la ideologia de stat, în Albania s-a încercat și s-a reușit promovarea unei singure versiuni a trecutului, arheologia albaneză fiind pentru aceasta puternic sprijinită financiar. Pe baza unor surse bine alese, respectiv scrierile lui Hoxha, un interviu cu Muzaffer Korkuti, actualul director al Institutului de Arheologie de la Tirana, care a făcut carieră în epoca comunistă, și numeroase articole și lucrări de arheologie albaneze, autorii remarcă, că versiunile oficiale ale trecutului nu au fost automat discreditate după căderea unui dictator, ci dimpotrivă și mai puternic susținute (p. 8-9).

A doua contribuție, scrisă de D. J. Ian Begg, privește cercetările în Egipt ale arheologilor din Italia fascistă. Scopul acestui studiu a fost să examineze efectele finanțării, ca reflecție a politicii externe fasciste, în particular pe o săpătură, aleasă fiind cea a sitului greco-roman de la Tebtunis din deșertul egiptean, la sud de Fayyum. Săpătura respectivă a fost condusă de Carlo Anti de la Universitatea din Padova (p. 19). Principalul scop al reluării săpăturilor a fost relevarea unui oraș tipic agrar din perioada greco-romană din Egipt. Bazându-se pe arhivele, care au aparținut directorului de campanie Gilbert Bagnani și pe alte surse din arhivele de stat Ian Begg trasează în circa 10 pagini cercetările lui Anti între anii 1930 și 1936. Cu toate că Tebtunis a dat la acea dată a doua mare colecție de papiri după Oxyrhynchus, finanțarea a încetat în 1936 datorită lipsei de descoperiri de monumente romane vizibile (p. 29).

Următorul articol, scris de Oliver Gilkes privește din nou Albania, de data asta însă fiind vorba de o altă perioadă, respectiv 1924-1943, și de o cu totul altă situație. În prim-plan este relația între politica Italiei fasciste și interpretarea antichităților din Albania, ca și misiunile italiene în această țară. Sunt amintite succint cele câteva misiuni începând cu 1924. Cu referiri speciale apare cea a lui Luigi Ugolini, trimis în Albania de Roberto Paribeni (p. 43), și mai ales săpăturile

de la Butrint, cărora li se dedică de altfel un subcapitol special (p. 44-50). Privitor la relațiile între ideologia fascistă și monumentele din Albania interesant este faptul că până în 1930 descoperirile erau văzute ca o „prietenie de 3000 de ani”, după 1930 când regele Zog a încercat să renunțe la tratatul cu Italia, săpăturile ilustreau Romanitatea (p. 46). După invadarea Albaniei și detronarea lui Zog în 1939 interesul față de monumentele de aici a scăzut în Italia.

Următoarele două capitole privesc interesul arheologiei italiene în Libia. În vreme ce Stefan Altekamp se ocupă cu precădere de primele trei decenii ale secolului al XX-lea, Massimiliano Munzi se concentrează mai ales pe legătura dintre imperialismul italian și ideologia Romanității.

După o introducere binevenită, în care se discută despre arheologia clasică și despre cum s-a ajuns la naționalizarea acesteia (p. 55-7), urmează un rezumat amplu al arheologiei coloniale italiene în Libia scris de Altekamp: prima expediție italiană în 1910 (Federico Halbherr la Cyrene), ocuparea Libiei la sfârșitul anului 1911 și crearea a două *soprintendenze* la Tripoli și Benghazi (p. 57-64). Același autor remarcă faptul că, deși primele expediții s-au concentrat în Kyrenaika, încet-încet a crescut interesul italienilor pentru Tripolitania, unde nu sunt așezări grecești. Justificarea politico-culturală pentru cucerirea Libiei a fost dată de nevoia de a transfera moștenirea arheologică în mâini europene. Cu toate acestea multe monumente antice au fost distruse (de exemplu folosirea de spoii de la Leptis Magna la fortificațiile italiene).

Pe lângă latura ideologică a contribuției sale, Altekamp punctează și câteva contribuții ale arheologiei italiene din prima decadă a secolului trecut la îmbunătățirea metodelor de cercetare, cum ar fi folosirea fotografiilor aeriene de către Giacomo Boni în 1899/1900, în contextul relației strânse dintre armata italiană și arheologi (p. 66-67). Un alt lucru pozitiv al arheologiei coloniale a fost gospodărirea patrimoniului, statuată prin lege încă din 1909. Tot din această perioadă săpătura stratigrafică ca metodă a devenit normă.

Ultimul subcapitol al lui Altekamp privește relația între fascism și arheologie, relație epuizată într-o pagină și jumătate (p. 69-70), deși cum reiese din titlul articolului perioada analizată ar fi 1912-1942. Dintr-o comparație între misiunile italiene în Libia înainte și în

epoca lui Mussolini a rezultat că după 1922, deși bugetul de săpătură era mai mare, interesul arheologilor era mai mic (p. 66). Trebuie amintit că despre acest subiect S. Altekamp a scris o carte: *Rückkehr nach Afrika. Italienische Kolonialarchäologie in Libyen 1911-1943*, Köln: Böhlau 2000.

Față de Altekamp, Munzi se ocupă cu precădere de rolul jucat de arheologie în construirea ideologiei, a dreptului istoric al Romei asupra Libiei (p. 73). Primul exemplu citat referitor la folosirea ideologiei Romanită ca instrument politic este în contextul războiului italo-turc din 1911-1912 (p. 74). Sunt date numeroase exemple din artă și mai ales poezie pentru a arăta retorica reînnoșării Romei (p. 76-77), spre mijlocul deceniului al treilea din secolul trecut vechea Romă devenind arhetipul mitico-istoric pentru noua Italie. Aproape integral arheologii italieni au aderat la directivele ideologice fasciste. Datorită granturilor ministeriale ei puteau efectua săpături de dimensiuni uriașe, obiectivele lor fiind restrânse la epoca romană (p. 80). În timpul fascismului experimentele stratigrafice pe care le încercase Boni la începutul sec. XIX au fost abandonate.

Pentru a arăta legătura strânsă dintre ideologia fascistă și arheologie, Munzi folosește numeroase exemple din epocă, cum ar fi: manualele școlare pentru libieni, în care rolul Romei în Tripolitania era supradimensionat (p. 83); vizitele lui Mussolini în Libia în 1926 și 1937; filmul *Scipione l'Africano* al lui Carmine Gallone produs la Cinecittà în 1937, un an după cucerirea Etiopiei, comparație între Scipio, care i-a bătut pe cartaginezi, și Mussolini, care i-a bătut pe etiopieni (p. 85); inscripții pe piatră latinești, unde guvernatorii italieni apar drept proconsuli sau praeses (p. 86); o serie de timbre și medalii cu antichitățile libiene (p. 89-93). Mitul Romei a jucat un rol important în timpul războiului african început în 1940, pe care Mussolini l-a numit „al 4-lea război punic” (p. 95).

După al doilea război mondial romano-centrismul a fost abandonat în arheologia italiană (p. 73), soprintendenza Tripolitania fiind supusă administrației militare britanice. După crearea Regatului Unit al Libiei în 1951, arheologii italieni au rămas ca sfătuitori (p. 97), moștenirea clasică fiind preluată de noul stat, așa cum o arată de exemplu apariția pe bancnote a templului lui Zeus de la Cyrene sau a arcului lui Traian de la Leptis Magna (p. 98).

A șasea contribuție, scrisă de Margarita Díaz-Andreu și Manuel Ramírez Sánchez, are ca temă gospodărirea arheologiei de teren în timpul lui Franco în Spania (1936/1939-1975) și efectele dictaturii asupra arheologiei. Articolul se concentrează asupra activității serviciului de arheologie de teren (Comisaría General de Excavaciones Arquelógicas), îndeosebi din perioada 1940-1950 (p. 109). În acest context este remarcată personalitatea lui Martínez Santa Olalla (p. 112-115). Autorii încearcă și o paralelă între *comisaría* și Institutul arheologic german (p. 123-125), observând că serviciul spaniol s-a izolat destul de repede din punct de vedere al vieții științifice.

Următorul capitol, scris de Wendy M. K. Shaw, analizează cu precădere Turcia kemalistă (1923-1938). Nevoia de a vedea „adevăratele surse ale propriei istorii” (Atatürk) a dus în Turcia la direcții proprii de cercetare. Astfel, hetitologia a devenit dintr-o dată cea mai importantă disciplină. Prima săpătură din timpul republicii a avut loc la Ahlatlibel, 16 km de Ankara, într-un sit hitit. Au urmat săpături de preistorie. În 1935 descoperirea unor discuri solare la Alacahöyük, făcută de Remzi Oguz Arık, a fost legată de civilizația sumeriană, la fel cum făceau filologii în aceeași perioadă (p. 146). Tezele istorice turce, inițiate într-o lucrare din 1930, *Un compendiu al istoriei turcilor*, arătau că primii turci au migrat din Asia Centrală în China, apoi în India unde au dat naștere civilizațiilor Mohenjo Daro și Harappa etc. (p. 135). Departamentul de arheologie clasică însă a fost fondat destul de târziu, în 1946 la Istanbul. Începând cu anii '50 ai secolului trecut turcii au început să sape situri grecești și romane (p. 133).

Al optulea capitol privește arheologia în Grecia din timpul dictaturilor secolului XX. Cele două autoare, Dimitra Kokkinidou și Marianna Nikolaidou, din prisma arheologiei ca instrument ideologic al unei națiuni triumfătoare, folosesc două exemple: „statul nou” al lui Metaxas (1936-1941) și „revoluția națională” a colonelilor (1967-1974) (p. 155). Bazată pe o dublă tradiție: Grecia antică și Bizanțul, națiunea greacă de după 1820 a avut una dintre prerogativele oficiale încă din primii ani de independență patronajul culturii materiale. Astfel, primul muzeu a fost fondat în 1829, iar în 1833 se naște Serviciul arheologic care era responsabil pentru cercetarea, protecția și gospodărirea

monumentelor. Din 1837 săpăturile au fost sponsorizate de Societatea arheologică din Atena (p. 138). Pe acest fundal și preluând modele ce au la bază disciplina Joannis Metaxas a încercat crearea „statului nou”.

Pentru a explica folosirea arheologiei în scopuri ideologice, autoarele articolului se apleacă mai ales asupra conflictului dintre personalitățile vremii, respectiv Georgios Oikonomos și apoi Spyridon Marinatos din partea Serviciului arheologic pe de o parte, iar pe de altă parte Christos Karouzos, care dorea înnoirea arheologiei în Grecia (p. 166-167). Același scenariu a existat și în perioada de după 1967, când Marinatos a primit mână liberă să „salveze” arheologia de dezastrul „noii arheologii” (p. 176). Datorită importanței ideologice a arheologiei, mulți arheologi greci au fost persecutați de către regimul militar (p. 176-177).

Capitolul final al acestui volum a fost scris de Bettina Arnol. Având ca bază articolele anterioare, autoarea pune mai multe întrebări privitoare la relația dintre sistemele politice și arheologie.

Rezumând, volumul de față se înscrie în categoria lucrărilor de reflecție asupra scopului arheologiei în societate și a raportului acesteia cu factorii politici. Majoritatea exemplurilor privesc prima jumătate a secolului al XX-lea, perioadă a centralizării statale în jurul unui lider. Cu excepția Albaniei, aceasta însă tratată superficial, cazurile analizate sunt ale unor dictaturi de o relativ scurtă durată. Concentrându-se pe practica arheologică sub dictatură, cartea de față nu încearcă să sugereze că alte sisteme politice nu ar dori să controleze trecutul, ci doar că acestea acționează mult mai puțin efectiv.

Iulian Bîrzescu

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Amintirile unui arheolog*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XVII, Piatra Neamț, 2006, 266 p. (text 152. p., ilustrație 116 p.).

Volumelor (nu prea multe) cu amintiri ale lumii arheologice, li s-a adăugat recent și cel al profesorului dr. Mircea Petrescu-Dîmbovița. Cartea domniei-sale a fost organizată după cum urmează:

Cuvânt înainte (p. 7-14) este o prezentare pe scurt a întregului cuprins al cărții, capitol de capitol.

Capitolul I – „*Despre părinții mei din Galați, sora din București și familiile mele din București și Iași*” – este o evocare surprinzător de detaliată a familiei arheologului, cu incursiuni genealogice precise, pornind de la părinții săi până la a treia generație, cuprinzând date legate de onomastica familiei, studiile fiecărui membru și locul de reședință (p. 15-18).

Capitolul II – „*Elev la liceul Vasile Alecsandri din Galați*” (p. 19-22) – este o cronică densă, dar totuși bogată în detalii ale aspectelor vieții de liceu, o evocare succintă a profesorilor care i-au marcat cariera viitoare; este vorba îndeosebi de Aetiu Hogaș, fiul scriitorului Calistrat Hogaș, și de scriitorul Anton Holban, primul fiind și acela care i-a insuflat pasiunea pentru arheologie.

Capitolul III – „*Student la București și profesorii pe care i-am avut*” (p. 23-54) – a fost concepută

ca o serie de evocări laudative ale profesorilor pe care i-a avut la Universitatea din București, de la arheologi (Ion Andrieșescu, Ion Nestor – cu o activitate descrisă cu multă admirație și respect pe nouă pagini (!), Vladimir Dumitrescu, George Murnu, Scarlat Lambrino) la istorici (Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, Petru P. Panaitescu, Gheorghe Oprescu) și geografi (Simion Mehedinti și Vintilă Mihăilescu). Sunt de asemenea evocați câțiva dintre colegi (Cornelia Bodea și Alexandru Baciu de la Facultatea de Filosofie și Litere și Dan Dragnea de la Facultatea de Drept). Este păcat că autorul nu ne-a lăsat mai multe detalii asupra unor evenimente ale vieții sale studențești (în afara câtorva rânduri despre excursii în Grecia și Turcia și a unor vacanțe la Sinaia), care să ne permită să reconstituim atmosfera acelor ani, detalii care ar fi fost fără îndoială interesante.

Capitolul IV – „*Activitatea de militar*” (p. 55-68) – ne oferă date asupra perioadei de după obținerea licenței în Filosofie și Litere, respectiv Drept (1937); este vorba de cursurile efectuate la Școala militară pentru ofițeri în rezervă de artilerie de la Craiova (noiembrie 1939 – mai 1940), și mai ales de participarea la o serie de operațiuni din timpul celui de-al Doilea Război

Mondial. Dincolo de informațiile oficiale oferite, capitolul capătă culoare prin inserarea unor pagini din jurnalul de front din anul 1941. Eventuale date despre activitatea la Odessa, în cadrul Serviciului de capturi al armatei, ar fi sporit interesul acestui capitol.

Capitolul V – „*Activitatea didactică*” (p. 69-71) – prezintă pe scurt cariera profesorală a autorului, de la încadrarea sa ca asistent onorific la Catedra de Arheologie și Preistorie a Universității București în 1938, până la obținerea titlului de profesor universitar titular la Facultatea de Istorie și Geografie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, în 1956. Sunt menționate cele două manuale universitare publicate, unul ca singur autor (1978), celălalt în colaborare (1995).

Capitolul VI – „*Activitatea de cercetare științifică*” (p. 73-138) – a fost organizat în cinci subcapitole: A. *Instituții din care am făcut parte și cu care am colaborat*, B. *Cercetarea de teren*, C. *Publicații* (a. În țară, b. În străinătate), D. *Participări la manifestări științifice (naționale, internaționale)*, E. *Activitatea din cadrul Comisiilor mixte româno-ucraineană și ucraineano-română de istorie, arheologie, etnografie și folclor*, fiind o trecere în revistă succintă, chiar ușor birocratică, a activităților profesionale, bogate și variate, desfășurate într-o îndelungată și merituosă carieră în cadrul instituțiilor amintite.

Capitolul VII – „*Titluri și distincții*” (p. 139-141) a fost divizat în trei părți: A. *Titluri în țară*, B. *Titluri în străinătate*, C. *Distincții*. În chip special trebuie amintite titlurile de membru titular al Academiei Române (1996) și de membru corespondent al Institutului Arheologic German

(1978), ca și calitatea de membru al Consiliului Permanent al UISPP în anii 1964-1991.

Capitolul VIII – „*Mulțumiri și recunoștință*” (p. 143-147) este capitolul în care autorul îi amintește și adresează mulțumiri tuturor celor care i-au influențat viața și cariera: familia, profesorii, colegii, colaboratorii și foștii studenți.

Abrevieri – p. 149-151

Ilustrația (p. 152-266) cuprinde numeroase fotografii de familie, fotografii ale personalităților vremii din lumea științifică și universitară, fotografii de pe șantiere sau din excursii și stagii de studiu din țară și străinătate, fotografii cu oaspeți străini la Iași, imagini de la congrese naționale și internaționale. Datorită numărului mare de fotografii inedite și a importanței persoanelor sau situațiilor înregistrate pe peliculă, această parte a cărții prezentate are o deosebită valoare documentară.

Mai mult o enumerare a principalelor realizări ale profesorului și arheologului Mircea Petrescu-Dîmbovița decât o scriere memorialistică plină de amintiri, impresii și judecăți personale, volumul se înscrie ca o nouă pagină adăugată „arhivei” vieții arheologice din România în secolul al XX-lea, cu precădere în perioada ultimilor 70 de ani. Ne-am fi dorit însă poate mai multe amintiri despre arheologi și șantiere, în defavoarea unor liste de publicații și onoruri științifice, pe care le cunoaștem și le respectăm cu toții.

Adina Boroneanț

FLORIN CONSTANTINIU, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, 2007, 520 p.

Lucrarea lui Florin Constantiniu este o împletire (autorul folosește termenul de hibrid, p. 11) de istorie a istoriografiei românești în perioada comunistă (Leonte Răutu și Mihail Roller au fost ideologi șefi ai istoriografiei perioadei staliniste, în timp ce Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, de la secția de propagandă a Comitetului Central al P. C. R., s-au erijat în purtătorii mesajului național-comunist afirmat după 1971) și memorialistică. Soluția aleasă este

explicată de autor, la începutul lucrării: „în perioada comunistă au fost numeroase situații, când atitudini sau decizii de mare interes nu au lăsat nici o urmă scrisă” (p. 11). Mai departe autorul introduce termenul de „istoriografie orală”, termen, la o primă vedere, paradoxal, având în vedere că al doilea element al cuvântului istoriografie provine de la verbul „*graphein*” (= a scrie), dar destul de bine argumentat de autor (p. 11-12). În aceste condiții, o mărturie, cum

este cea de față, devine foarte importantă pentru reconstituirea istoriei disciplinei în perioada comunistă și, pe alocuri, chiar pentru reconstituirea unor evenimente de istorie generală a epocii.

Lucrarea este structurată pe capitole, divizate la rândul lor în subcapitole, după cum urmează: *Alegerea unei cariere* (p. 15-153), în care este prezentată perioada studenției autorului, desfășurată în anii stalinismului; „*The making of a historian*” !? (p. 169-234), în care este discutată perioada dintre anul 1957, când autorul a fost angajat la Institutul de Istorie, și începutul afirmării unui curent național în cadrul Partidului Comunist, la începutul anilor '60; *Istoriografia română sub semnul comunismului național* (p. 235-285)¹, în care tratează scurta perioadă de dezgheț a ultimilor ani ai lui Gheorghiu-Dej și a primilor ani ai lui Ceaușescu (deși autorul în mod curios, dar poate perfect justificat din perspectiva istoriei contemporane, încheie acest capitol odată cu moartea lui Gheorghiu Dej din martie 1965); *Istoria sunt eu: sigiliul ceaușist pe istoriografia română* (p. 287-439), partea cea mai consistentă a lucrării, atât din punct de vedere cantitativ, cât și din punct de vedere al calității informațiilor (ca sursă primară) și al ideilor prezentate, având în vedere că este epoca în care autorul însuși a devenit unul din cei mai importanți istorici ai României². La sfârșitul lucrării, după o scurtă *Încheiere* (p. 441-445) sunt inserate o serie de anexe (p. 449-503), și

¹ Vezi și discuția de la p. 227-228, unde autorul a preluat ideea lui lui François Fejtő, conform căreia naționalismul este o deviere minoră care „nu comportă nici o punere în discuție teoretică a modelului sovietic de organizare economico-socială”.

² Vezi de altfel la anexe republicarea textului acestuia din revista „Luceafărul” 28, 1985, 18, p. 1: „*Independența – bunul nostru cel mai de preț*”, p. 484-487, un exemplu de istoriografie imaginară din epoca ceaușistă, din care foarte elocvent mi se pare următorul citat: „Apărarea neatârării însoțește întreaga noastră istorie de la stămoșii geto-daci, care, singurii între traci, s-au împotrivit împăratului Darius I pentru că prețuiau, înainte de orice, libertatea și până astăzi, când politica externă a României socialiste se identifică deplin cu proclamarea vigoasă a principiului independenței”.

este oferit un indice de nume și persoane (p. 505-520).

Având în vedere dimensiunile lucrării și bogăția problemelor tratate este aproape imposibil de făcut o caracterizare generală, care să surprindă locul și rolul acestei lucrări în bibliografia istoriografiei românești. Fără îndoială, există anumite disproporții în tratarea unor subiecte, dar ele au fost generate de gradul de implicare sau nonimplicare al autorului, așa încât mă voi mărgini în cele ce urmează la a prezenta modul în care disciplinele care au legătura directă cu revista de față, istoria veche și arheologia, sunt prezentate în paginile lucrării și cum sunt caracterizați unii sau alții dintre oamenii ce au activat în cele două domenii în perioada tratată de autor.

Dintre profesorii pe care autorul i-a avut la Facultatea de Istorie din București, sunt amintiți Emil Condurachi, Ion Nestor, Gheorghe Ștefan, D. M. Pippidi. La aceștia se adaugă Eugen Comșa, asistentul lui Nestor la cursurile: „Bazele arheologiei” și „Istoria comunei primitive”. Acesta din urmă a fost protagonistul unei anecdote care arată, în modul cel mai direct, deruta studenților din acei primi ani de comunism. La un examen, având în vedere că Nestor se distanța destul de mult de vederile clasice marxiste, o studentă l-a întrebat pe Comșa: „Să scriu cum a spus Engels sau cum a spus tovarășul profesor?” (p. 45).

Dintre primii trei profesori prezentați, de caracterizarea cea mai bună are parte Ion Nestor, despre care afirmă că „nu se sfia să polemizeze cu clasicii marxism-leninismului” (p. 43) și despre care observă: „Prin ținuta sa, profesorul Ion Nestor era un autentic senior la științe”, deși din relatările unor întâmplări se poate deduce și o anumită superbă a acestuia (definită chiar de autor ca „superbia nestoriană”, p. 47).

Emil Condurachi și Gheorghe Ștefan nu au parte de observații măgulitoare. Primului, deși îi este recunoscută „avuția intelectuală”, i se reproșează „o frenetică activitate de comis-voiajor” (p. 40), iar celui de al doilea modestia intelectuală (p. 47).

D. M. Pippidi nu era propriu-zis profesor la Facultatea de Istorie în acei ani, el l-a înlocuit numai pe Condurachi, absent, ținând câteva cursuri de istorie elenistică caracterizate de autor ca „o reîntoarcere miraculoasă în învățământul universitar din perioada precomunista” (p. 51).

La sfârșitul anului I, autorul, împreună cu doi colegi, ambii viitori arheologi, Petre Diaconu și Gheorghe Bichir, a participat la campania de săpături arheologice de la Dinogetia – Garvăn (p. 70-73), moment în care l-a cunoscut și pe Ion Barnea, responsabilul adjunct al șantierului, la acea dată (responsabil era Ion Nestor) și, după caracterizarea autorului, „un foarte bun specialist în arheologie romano-bizantină” (p. 72).

Autorul se oprește apoi asupra criticii formulate de Ion Nestor asupra cursului universitar de istorie veche a R. P. R., întocmit de Dumitru Berciu (Studii 5, 1952, 1, p. 120-132), critică despre care afirmă că, la acea dată, „a reprezentat un șoc benefic” (p. 89) și că era pentru prima dată când lua „contact cu o polemică autentic științifică” (p. 89). Observă apoi cum Ion Nestor, folosind referințele la clasicii marxism-leninismului, drept armă, dar continuând vânarea greșelilor de substanță sau de detaliu ale lui D. Berciu, a reușit o „execuție în toată regula”, prilej pentru autor de a afla pentru prima dată „ce înseamnă spirit critic” (p. 91).

De evaluări critice are parte și Constantin Daicoviciu, observând că acesta „altminteri un specialist remarcabil în domeniul istoriei vechi, a fost unul din marii oportuniști ai istoriografiei românești” (p. 96). Într-adevăr, locul și rolul fostului profesor clujean este în continuare subiect de dezbatere și patimă printre istorici și arheologi. Nu i se pot nega merite importante în formarea multora dintre istoricii și arheologii epocii romane din Dacia, cum nu i se poate nega calitatea științifică, așa cum totuși nu se pot oculta subiectivismul și derapajele sale politice, într-o direcție sau alta. Elocventă în acest sens este disputa acestuia cu Șerban Papacostea, relatată de autor într-un subcapitol, o împletire a subiectivismului cu încercarea de impunere pe cale politică a unor concepte istoriografice (p. 354-358).

Un alt subiect interesant atins de autor este apariția volumului I din *Istoria României*, în anul 1960, volum ce trata antichitatea și începutul evului mediu. Pe bună dreptate autorul atrage atenția asupra faptului că din punct de vedere marxist cunoștințele multora dintre istoricii din generația mai veche se opreau la paragraful 2 al capitolului IV din *Cursul scurt de istorie al Partidului Comunist (bolșevic)*, viziunea schematică a lui Stalin asupra materialismului istoric (p. 241), observând: „Autorii tratatului se

autoînșelau în privința noii perspective din care priveau trecutul românilor; nu era vorba de marxismul îmbogățit de György Lukács și Antonio Gramsci, ci de cel sărăcit de Stalin” (p. 242). De altfel, în România, dar și în alte țări din blocul socialist (cu anumite excepții din U.R.S.S. sau R.D.G.), nu au existat abordări din perspectivă autentic marxistă, care să pună la temelie devenirea istorice factorul economic și forțele de producție, ci mai degrabă au fost preluate mecanic anumite sloganuri și teme dragi istoriografiei sovietice din anii '50, care au fost de cele mai multe ori adăugate la începutul sau la sfârșitul articolelor, conținutul nefiind în esență sa alterat.

Mai departe, subscriu în totalitate la caracterizarea generală a primului volum din tratat: „Primul volum al tratatului apărea, așadar, raportat la contextul politico-ideologic al epocii, o lucrare echilibrată în înțelesul că tributul plătit de autori exigențelor regimului era minim, iar tratarea problemelor de istorie rămânea, în cea mai mare parte, fidelă vechilor orientări, cu introducerea – firească – a aportului noilor descoperiri” (p. 243). Se revenise așadar la vechile orientări, în care continuitatea era cuvântul de ordine (de fapt acest concept nu a fost părăsit pe de-a întregul nici în plină epocă stalinistă) și mai mult decât atât se tranșa definitiv apartenența etnică a culturii Dridu. Aceasta devine o „cultură românească”, și așa a rămas până astăzi în bibliografia arheologică³. Lăsând la o parte discuțiile în jurul conceptului de cultură arheologică, cred totuși că nu este posibilă identificarea unui popor doar pe baza unei expresii arheologice.

Referindu-se apoi la perioada în care Nicolae Ceaușescu s-a aflat la conducerea P. C. R. și a României, autorul afirmă: „S-a ajuns astfel la un prim paradox al istoriografiei române în perioada Nicolae Ceaușescu: într-o țară comunistă, marxism-leninismul a fost estompat

³ Vezi și L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția III, București, 2006, p. 203-206, cu observația pertinentă, dar neîmpărtășită până azi de marea majoritate a arheologilor conform căreia o cultură arheologică nu este o expresie etnică: „de fapt cercetarea unor vestigii materiale nu ne permite să tragem concluzii (în orice caz, nu concluzii indiscutabile) cu privire la limba pe care o vorbeau cei în cauză” (p. 206).

până la eliminare” (p. 289). Totuși nu înțeleg mirarea autorului, întrucât această direcție este o consecință directă a modului în care în perioada stalinistă această ideologie fusese receptată schematic și vulgar și, mai mult decât atât, a faptului că P. C. R., fără bază națională la început, a adoptat mesajul naționalist pentru a-și construi o legitimitate națională. Evident, aceste direcții ale regimului și-au găsit aliați și în câmpul istoric, sensibil la ideologia naționalistă. Paradoxul vine mai degrabă din faptul că deși istoricii au crezut că mesajul național în istoriografie este o formă de rezistență față de ideologia comunistă, pe termen lung el s-a dovedit mai degrabă o formă de susținere a acesteia⁴. De altfel, chiar autorul observă foarte bine că: „Recuperarea identității naționale a generat exaltarea autohtonismului, continuității și unității românilor” (p. 291) și, așa adăuga eu, ca o consecință directă, derapajele specifice unui astfel de mod de a privi istoria.

Excelentă este în schimb observația asupra unui alt paradox al epocii despre care este vorba aici. Deși contactul direct cu istoriografia occidentală era din ce în ce mai slab, în România s-au publicat numeroase traduceri ale operelor unor istorici occidentali, în primul rând francezi, reprezentanți ai Școlii de la *Annales*, cum ar fi: Fernand Braudel, Jacques Le Goff, Georges Duby ș.a. Paradoxul vine și din faptul că, evident cu anumite excepții, contactul nemijlocit cu alte feluri de a scrie istoria nu a adus și în România alte direcții istoriografice, în afară de cea națională.

Un subcapitol din capitolul despre istoriografia din vremea lui Ceaușescu este dedicat tracomaniei, fenomen care a atins apogeul în anul 1980, când s-au sărbătorit 2050 de ani de la „întemeierea

statului dac independent și centralizat al lui Burebista” (p. 388-392). În general, tracomania a fost privită în câmpul arheologic și istoric ca o anomalie, dar nu trebuie uitat faptul că ea nu este, la urma urmei, decât un derapaj al ideologiei naționaliste a autohtonismului și a continuității. Totuși puțini au fost cei care au marșat direct la acest curent, mulți dintre ei neavând nici o legătură cu disciplina (e. g. Iosif Constantin Drăgan).

În final, aș dori să amintesc una din concluziile autorului care mi-a atras în mod deosebit atenția. Astfel, autorul observă că: „după începutul distanțării de Moscova, marxism-leninismul a dispărut treptat ca fundament ideologic al cercetării istorice, istoriografia română îndreptându-se spre un pozitivism nemărturisit. Repet aceasta pentru că, în absența unor puternice constrângeri ideologice, este de neînțeles totala respingere de astăzi a oricărei discuții despre fundamentele teoretice ale cunoașterii istorice” (p. 443). Este una din puținele declarații de acest tip publicate în România post-decembristă. Sunt de acord cu această afirmație, și mai mult decât atât, adaug că ea este valabilă și pentru domeniul istoriei vechi și al arheologiei.

Având în vedere faptul că nu de puține ori la criticile și întrebările tinerilor se răspunde cu un omniscient: „Nu știți cum era!”, aș încheia prezentarea mea cu speranța că din ce în ce mai mulți istorici și arheologi vor urma exemplul prof. Fl. Constantiniu și își vor publica memoriile. Înțeleg acest demers ca pe o formă de fixare în scris a acelei „istoriografii orale” de care autorul a vorbit la începutul lucrării sale.

Florian Matei-Popescu

⁴ Vezi și observațiile lui Boia, *op. cit.*, p. 132: „Naționalismul devine argumentul istoric și politic decisiv. Uniți în întreaga lor istorie, uniți în jurul partidului unic și al Conducătorului, românii li se infuzează vocația *unității*, cu alte cuvinte a subordonării individului față de organismul național și totodată a delimitării stricte a propriei națiuni față de celelalte. Instrument politic de legitimare și de dominare, naționalismul a beneficiat de amalgamul dintre tradiția naționalistă autentică și scopurile specifice urmărite de dictatura comunistă. S-a părut că este o recuperare, acolo unde în primul rând a fost o *manipulare*”.